

Ракінова І. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу, детективної та
оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»,
м. Одеса*

ЩОДО «ОБРАЗУ ПОТЕРПІЛОГО» У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ: ПРАВО НА КОМУНІКАЦІЮ

Анотація. У роботі досліджується сучасний «образ потерпілого» в кримінальному процесуальному праві; вказується на комунікативне бачення цінностей у межах конкретної правової реальності та взаємовідношення потерпілого в кримінальному процесі (як носія цінностей) із цією правовою реальністю, а також на комунікативну рівність як на ключову цінність «образу потерпілого», що має бути забезпечена нормотворцем.

Значну увагу приділено теоретичним засадам розвитку проблематики кримінально-процесуальної комунікації потерпілого. Визначаються поняття права потерпілого на процесуальну комунікацію, правозахисної комунікації потерпілого, окремих категорій кримінально-процесуальної активності потерпілого у кримінальному провадженні. Так, кримінальна процесуальна активність потерпілого у кримінальному провадженні визначається як нормативно забезпечена діяльність (бездіяльність) потерпілого, що формує його комунікативну позицію в кримінальному провадженні та залежить від того, наскільки система галузевих комунікативних гарантій співвідноситься з наявними комунікативними бар'єрами, а також детермінує набуття потерпілим відповідного процесуального статусу.

Зазначено, що право потерпілого на процесуальну комунікацію в кримінальному провадженні реалізується ним шляхом прояву кримінально-процесуальної активності в процесі, а кримінально-процесуальна активність виступає каталізатором початку, зміни або припинення кримінальних процесуальних правовідносин.

Кримінально-процесуальна діяльність потерпілого, його представника, законного представника в кримінальному провадженні є правозахисною діяльністю, що покликана захищати права та законні інтереси потерпілого в кримінальному провадженні, а комунікація потерпілого, його представника, законного представника – правозахисна комунікація в кримінальному процесі. Підкреслюється, що правозахисна комунікація потерпілого в кримінальному провадженні має бути забезпечена обов'язково.

Досліджується проблематика лексико-граматичного та спеціально-юридичного тлумачення окремих кримінально-процесуальних норм, зокрема тих, що регулюють право потерпілого на процесуальну комунікацію у кримінальному провадженні. Зазначається, що провідним принципом правозастосовного тлумачення є принцип діалогічної комунікації.

Вступ

У загальному розумінні комунікація у праві – це ускладнений проблемними інтерпретаціями значень правових/неправомірних дій процес правової взаємодії суб'єктів, спрямований на досягнення комунікативної рівноваги і консенсусу, насамперед, у структурі правового регулювання, підпорядкованого збалансуванню усіх інших елементів та рівнів суспільного буття. Правова комунікація забезпечує розв'язання спірних взаємин на основі максимального забезпечення прав і свобод усіх суб'єктів [1, с. 32–39].

Комунікація – це те, що поєднує закони й інші джерела права з внутрішнім світом суб'єктів, з їх ціннісними уявленнями, визначає їх взаємодію і взаєморозуміння. Право існує як комунікативна неподільна цілісність. Саме тому слово «право» використовується і щодо законів, і щодо суб'єктивних прав, і щодо ідеї справедливості. Лише аналітична діяльність свідомості диференціює на складники тексти, закони, норми, цінності, відносини тощо. При цьому зміст права із цілісності переноситься на частини (елементи), які абсолютизуються та протиставляються іншим елементам цілісності. Якщо виходити з того, що право – це комунікація, то суперечка, що таке право – норма закону, відношення чи певна формальна цілісність – утрачає зміст. Комунікація поєднує і перше, і друге, і третє, даючи

можливість зрозуміти право як цілісну багатоедність, в основі якої – ідея розвитку цілого через розвиток його елементів [2].

Актуальність наукового пошуку щодо комунікативної платформи кримінального судочинства (зокрема, на прикладі кримінально-процесуальної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні) вбачається, зокрема, у тому, що тільки так імовірно всебічно й цілісно дослідити правову активність учасників кримінального процесу (зокрема, потерпілого) у розрізі сучасних кримінально-процесуальних реалій, дослідити та розтлумачити прогалини/колізії кримінально-процесуального регулювання щодо ефективності функціонування окремих галузевих інститутів, іншими словами, можливості учасників кримінального процесу (зокрема, потерпілого) щодо реалізації їхнього законного права на процесуальну комунікацію у кримінальному провадженні з метою захисту своїх прав та законних інтересів.

Досліджуючи комунікацію у кримінальному процесуальному праві, вважаємо, її частково слід розглядати як «генетично іманентну кримінальному судочинству смислову сторону кримінально-процесуальної діяльності, яка з найдавніших і найпростіших форм кримінального процесу розвинулася у сучасну технологічно наповнену смислову форму правової взаємодії суб'єктів кримінального процесу» [3, с. 4]. Загалом комунікація у кримінальному процесуальному праві полягає у наданні (обміні) інформації, спільної участі в проведенні процесуальних дій та взаємосприйнятті учасниками кримінально-процесуальної діяльності один одного, що відбувається в передбачених законом процесуальних формах і свідчить про формально-рольовий характер такої комунікації. Але не тільки. Не лише учасників кримінально-процесуальної діяльності слід віднести до суб'єктів кримінально-процесуальної комунікації. До останніх, вважаємо, слід долучити також науковців, процесуалістів-практиків, без яких повноцінна цілеспрямована комунікація в кримінальному процесі не уявляється можливою.

Тому припускаємо, що комунікація в кримінальному процесі може розглядатися в широкому та вузькому розумінні. Так, комунікацією в кримінальному процесі у широкому розумінні (кримінально-процесуальною комунікацією) є, на нашу думку, елемент кримінально-процесуальної дійсності – комунікація

найвищого порядку сфери кримінального судочинства, що характерна для кримінально-процесуального комунікативного простору сфер як правотворення так і правозастосування, у тому числі правозастосовного (судового, доктринального) тлумачення до, під час та після застосування кримінально-процесуальної норми.

Комунікацією в кримінальному процесі у вузькому розумінні є «обмін процесуально значимою інформацією учасниками кримінально-процесуальної діяльності між собою та судом у зв'язку з вирішенням кримінального провадження» [3, с. 14]. Комунікація в кримінальному процесі у вузькому розумінні виникає в кримінально-процесуальних відносинах між учасниками кримінального процесу на всіх стадіях кримінального провадження, в особливих порядках кримінального провадження.

Уважаємо, що суттєве динамічне поширення функцій та змістовних основ комунікації, у тому числі й галузевої (кримінально-процесуальної), у сучасних реаліях потребує подальших досліджень даної проблематики. Зокрема, й визначення поняття права потерпілого на процесуальну комунікацію у кримінальному провадженні, поняття правозахисної комунікації потерпілого.

1. Щодо визначення понять «право потерпілого на процесуальну комунікацію», «правозахисна комунікація потерпілого», «кримінальна процесуальна активність потерпілого» в кримінальному провадженні

Чого потребує жертва кримінального правопорушення, якій останнім було завдано шкоди? Звісно, у першу чергу вона потребує захисту. Захисту своїх прав та законних інтересів, що були порушені внаслідок учинення кримінального правопорушення, відновлення порушеного права.

Розглядаючи захист як багатозначну категорію, слід погодитися з думкою про те, що у широкому розумінні захист є діяльністю, спрямованою на поновлення порушених прав та свобод, законних інтересів будь-якого суб'єкта процесу [4, с. 200].

Очевидно, що кримінально-процесуальна комунікація потерпілого, його представника, законного представника в кримінальному провадженні має яскраво виражений правозахисний характер; кримінально-процесуальна діяльність потерпілого, його представника, законного представника в

кримінальному провадженні є правозахисною діяльністю, що покликана захищати права та законні інтереси потерпілого в кримінальному провадженні, а комунікація потерпілого, його представника, законного представника – правозахисна комунікація в кримінальному процесі.

Уважаємо, що забезпечення права потерпілого на процесуальну комунікацію під час кримінального провадження являє собою актуальну проблематику дослідження, перш за все, з огляду на необхідність:

- дотримання права потерпілого на рівноправну участь у кримінально-процесуальній комунікації, що визначається його процесуальним статусом у кримінальному провадженні;
- захисту потерпілого від вторинної віктимізації;
- забезпечення дієвості механізму правового захисту прав та законних інтересів потерпілого в кримінальному провадженні як одного з основних завдань кримінального судочинства;
- посилення захисту прав потерпілого шляхом надання йому кваліфікованої правової допомоги, у тому числі безоплатної, на всіх стадіях кримінального провадження – як основа механізму забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в змагальному кримінальному процесі;
- забезпечення відшкодування (компенсації) шкоди, завданої потерпілому кримінальним правопорушенням;
- забезпечення безпеки потерпілого під час кримінального провадження;
- забезпечення ефективного оскарження потерпілим рішень, дій, бездіяльності слідчого, прокурора, слідчого судді, суду;
- забезпечення ефективного підтримання державного обвинувачення в суді у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення;
- забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення;
- забезпечення прав і законних інтересів потерпілого під час укладення угод у кримінальному провадженні;
- забезпечення прав і законних інтересів неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні;
- забезпечення прав і законних інтересів під час визнання особи потерпілою у кримінальному провадженні;

- забезпечення прав і законних інтересів правонаступника потерпілого;
- забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в досудовому, судовому провадженні та провадженні з перегляду судових рішень;
- забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному провадженні крізь призму орієнтації нормотворчої діяльності на пошук комунікативної рівноваги в процесі.

Отже, *право потерпілого на процесуальну комунікацію* в кримінальному провадженні слід визначити як забезпечену та чітко регламентовану процесуальними нормами можливість потерпілого, його представника, законного представника на отримання інформації про кримінальне провадження, обмін інформацією про стан кримінального провадження та вплив на кримінальне провадження на всіх стадіях кримінального процесу з метою захисту своїх прав та законних інтересів. Доходимо висновку, що правозахисна комунікація потерпілого в кримінальному провадженні має бути забезпечена обов'язково. А еволюційні етапи кримінально-процесуальної комунікації потерпілого в кримінальному провадженні характеризуються виявленням та реалізацією «засобів подолання неузгодженості між тими вимірами справедливості, що генеруються на рівні повсякденного побутового людського спілкування, і тими орієнтирами належності, котрі втілюються у позиціонованому владним суб'єктом законі» [5, с. 12] – кримінально-процесуальному законі та націлені на забезпечення рівноправної участі потерпілого у правовому дискурсі, у кримінальному процесі відповідно до засад кримінального провадження, визначених законодавцем.

Особливої актуальності набувають проблеми своєчасного забезпечення, захисту та ефективного поновлення прав, свобод і законних інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві, створення та вдосконалення системи комунікативних гарантій, завдяки чому чинне кримінальне процесуальне законодавство має гарантувати активність потерпілого під час досудового розслідування та судового провадження. Законність реалізації кримінально-процесуальної активності потерпілого передбачає такий спосіб його дій у кримінальному провадженні щодо захисту своїх прав та законних інтересів, що узгоджується з

вимогами галузевого (кримінально-процесуального) законодавства. Відповідно, кримінально-процесуальна активність усвідомлюється як кримінально-процесуальна діяльність (бездіяльність) потерпілого, що проявляється як спосіб ставлення жертви кримінального правопорушення до відстоювання своїх законних прав та інтересів і здійснюється відповідно до процесуального механізму реалізації, закладеного в галузевому законодавстві (зрозуміло, що не позбавленого численних прогалин та колізій).

Погоджуємося з думкою про те, що бачення механізму забезпечення прав та законних інтересів особи, безумовно, має авторські варіації залежно від галузі дослідження та особистого погляду науковця, проте у цілому ґрунтується на базовій конструкції, яка лежить в основі відповідних теоретичних розробок. Зазначений базис у найбільш загальному вигляді зводиться до такого: забезпечення реалізації прав та законних інтересів відбувається, по-перше, за рахунок нормативного встановлення відповідних процедур та, по-друге, за рахунок виконання державними органами тих обов'язків, які кореспондують відповідним правам інших учасників процесу та спрямовані на їх реалізацію [6].

Таким чином, право потерпілого на процесуальну комунікацію в кримінальному провадженні реалізується ним шляхом прояву кримінально-процесуальної активності в процесі, а кримінально-процесуальна активність, своєю чергою, виступає каталізатором початку, зміни або припинення кримінальних процесуальних правовідносин. Так, наприклад:

- заява потерпілого про вчинене кримінальне правопорушення, якою ініціюється початок кримінального провадження, веде до внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початку досудового розслідування (ч. 1 ст. 214 КПК);

- невнесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань за заявою потерпілого про вчинене кримінальне правопорушення веде до можливості потерпілого реалізувати своє право на оскарження бездіяльності слідчого, прокурора під час досудового провадження (ч. 1 ст. 303 КПК);

- відмова потерпілого, його представника від обвинувачення у провадженнях у формі приватного обвинувачення (крім кримінального провадження щодо

кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством) веде до прийняття рішення прокурором (судом) про закриття кримінального провадження (п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК, ч. 7 ст. 284 КПК);

– повторне неприбуття в судове засідання потерпілого без поважних причин або без повідомлення про причини неприбуття, якщо прокурор відмовився від підтримання обвинувачення в суді, веде до закриття провадження за відповідним обвинуваченням (п. 2 ч. 2 ст. 284 КПК, ч. 6 ст. 340 КПК);

– оскарження потерпілим недотримання розумних строків досудового розслідування веде до обов'язку прокурора вищого рівня розглянути скаргу протягом трьох днів після її подання і в разі наявності підстав для її задоволення надати відповідному прокурору обов'язкові для виконання вказівки щодо строків учинення певних процесуальних дій або прийняття процесуальних рішень (ч. 2 ст. 308 КПК);

– підтримання потерпілим обвинувачення, якщо прокурор відмовився від обвинувачення в суді, веде до обов'язку головуючого надати потерпілому час, необхідний для підготовки до судового розгляду (ч. 3 ст. 340 КПК);

– підтримання потерпілим обвинувачення в первинно заявленому обсязі в разі зміни прокурором обвинувачення в бік пом'якшення веде до підтримання потерпілим зміненого, тобто приватного обвинувачення (суд має «поінформувати потерпілого щодо особливостей кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, у тому числі зумовлених його позицією правових наслідків для провадження» [7, с. 571]) (ч. 3 ст. 338 КПК);

– заявлення потерпілим цивільного позову в кримінальному провадженні веде до обов'язку суду розглянути цивільний позов у кримінальному провадженні за правилами, встановленими КПК (ч. 5 ст. 128 КПК).

Зауважимо, що в окремих випадках кримінально-процесуальна активність потерпілого в кримінальному провадженні може виступати каталізатором початку, зміни або припинення не тільки кримінальних процесуальних правовідносин, а й цивільних процесуальних правовідносин. Так, наприклад, незаявлення потерпілим цивільного позову в кримінальному провадженні веде до можливості реалізації права

потерпілого пред'явити такий позов у порядку цивільного судочинства (ч. 7 ст. 128 КПК);

– неприбуття цивільного позивача, його представника чи законного представника в судове засідання веде до залишення судом цивільного позову без розгляду, крім випадків, установлених ст. 326 КПК (ч. 1 ст. 326 КПК);

– укладення угоди про примирення веде до обмеження права потерпілого на оскарження вироку згідно з положеннями статей 394 і 424 КПК та позбавлення права потерпілого вимагати в подальшому притягнення особи до кримінальної відповідальності за відповідне кримінальне правопорушення і змінювати розмір вимог про відшкодування шкоди (ч. 1 ст. 473 КПК);

– оскарження потерпілим, його представником обвинувального вироку, ухваленого судом першої інстанції, веде до погіршення правового становища обвинуваченого (у разі скасування вироку у зв'язку з необхідністю застосувати закон про більш тяжке кримінальне правопорушення чи суворіше покарання, скасувати неправильне звільнення обвинуваченого від відбування покарання, збільшити суми, які підлягають стягненню, або в інших випадках, коли це погіршує становище обвинуваченого) (ч. 1 ст. 421 КПК);

– заява потерпілим щодо роз'яснення судового рішення веде до обов'язку суду, який його ухвалив, окремою ухвалою роз'яснити своє рішення (ст. 380 КПК);

– клопотання потерпілого щодо проведення його допиту із забезпеченням безпеки веде до постановлення вмотивованої ухвали суду про проведення допиту потерпілого з використанням технічних засобів з іншого приміщення, у тому числі за межами приміщення суду, або в інший спосіб, що унеможлиблює його ідентифікацію та забезпечує сторонам кримінального провадження можливість ставити запитання і слухати відповіді на них (суд приймає відповідне рішення, попередньо з'ясувавши наявність заперечень сторін кримінального провадження проти проведення допиту потерпілого в таких умовах) (ч. 9 ст. 352 КПК) та ін.

Таким чином, можемо визначити *кримінальну процесуальну активність* потерпілого у кримінальному провадженні як *нормативно забезпечену діяльність* (бездіяльність) потерпілого,

що формує його комунікативну позицію⁴ в кримінальному провадженні та залежить від того, наскільки система галузевих комунікативних гарантій⁵ співвідноситься з наявними комунікативними бар'єрами⁶, а також детермінує набуття потерпілим відповідного процесуального статусу, отримання інформації про кримінальне провадження, обмін інформацією про стан кримінального провадження, вплив на кримінальне провадження.

⁴ На нашу думку, комунікативна позиція потерпілого в кримінальному провадженні є усвідомлено сформованим правозахисним відношенням потерпілого до можливостей реалізації своїх прав щодо захисту законних інтересів.

⁵ Комунікативні гарантії прав потерпілого в кримінальному провадженні можна визначити як систему законодавчо визначених та закріплених засобів, покликаних забезпечити реалізацію прав та законних інтересів потерпілого в кримінальному провадженні на основі комунікативної рівності. Комунікативні гарантії прав потерпілого у кримінальному провадженні повинні базуватися на засобах, що реально забезпечують їх реалізацію. Система взаємозумовлених та взаємодоповнюючих комунікативних гарантій прав та законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні, вважаємо, має, зокрема, означати: обов'язок слідчого, прокурора проінформувати потерпілого щодо прав, передбачених КПК, зокрема ст. 56 КПК, та роз'яснити відповідні права; можливість реалізувати право потерпілого на представництво та брати участь у провадженні через свого представника, участь якого в окремих передбачених КПК випадках має бути обов'язковою; обов'язок слідчого, прокурора забезпечити право потерпілого на кваліфіковану правову допомогу з боку вибраного ним або призначеного представника; створення державного компенсаційного фонду для відшкодування потерпілим шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; забезпечення змагальності та необхідних умов для реалізації комунікативної позиції потерпілого під час кримінального провадження.

⁶ Комунікативні бар'єри в процесі розуміються як проблеми, зумовлені відсутністю ефективного процесуального механізму забезпечення реалізації потерпілим своїх законних прав та інтересів, а також проблеми психологічного характеру, властиві потерпілому від кримінального правопорушення, що разом стоять на заваді його кримінально-процесуальній активності на тому чи іншому етапі кримінального провадження або й до його початку. Комунікативні бар'єри та комунікативні гарантії перебувають у постійному тісному взаємозв'язку – взаємозалежності один від одного.

Щодо етапів кримінальної процесуальної активності потерпілого під час кримінального провадження, то її, вважаємо, можна дослідити, виділивши три основних етапи.

Перший етап асоціюється з початком кримінальної процесуальної діяльності та зародженням кримінальних процесуальних правовідносин і виникає до початку досудового розслідування. Наприклад, на цьому етапі кримінально-процесуальна активність потерпілого проявляється шляхом подачі заяви про вчинене кримінальне правопорушення; або ж даний етап може характеризуватися пасивністю, небажанням жертви злочину з тих чи інших причин діяти з метою набуття процесуального статусу потерпілого. На цьому етапі актуальною є проблематика дискусії на тему: «Чи слід у такому разі визнавати особу потерпілою в кримінальному провадженні?», адже законодавець чітко вказує на визнання особи потерпілою лише за її письмовою згодою.

Другий етап виникає після набуття особою статусу потерпілого в кримінальному провадженні і характеризує кримінальну процесуальну активність потерпілого під час досудового розслідування, судового провадження в суді першої інстанції та судового провадження з перегляду судових рішень. На цьому етапі прояв кримінально-процесуальної активності найбільше визначається наявним процесуальним механізмом реалізації прав та законних інтересів потерпілого відповідно до чинного законодавства.

Третій етап пов'язуємо з винесенням судового рішення на етапі його виконання або неналежного виконання. Традиційно в науці кримінального процесуального права вважається, що завдання кримінального процесу є виконаними вже з моменту набрання судовим рішенням законної сили.

Разом із тим, наприклад, згідно зі ст. 476 КПК України, у разі невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості потерпілий протягом установлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення відповідного кримінального правопорушення має право звернутися до суду, який затвердив угоду, з клопотанням про скасування вироку.

Згідно зі ст. 56 КПК України, права потерпілого покликані забезпечити його активну участь на всіх етапах кримінального

провадження і, відповідно, на всіх етапах кримінально-процесуальної активності потерпілого.

Окрім того, слід указати на такі комунікативні передумови виникнення і реалізації кримінально-процесуальної активності потерпілого в кримінальному провадженні: такі, що залежать від волі потерпілого, та такі, що не залежать від волі потерпілого. Наприклад, комунікативною передумовою початку провадження у формі приватного обвинувачення, що залежить від волі потерпілого, є подання або неподання особою заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення (активна або пасивна кримінально-процесуальна активність). А комунікативною передумовою здійснення кримінального провадження на підставі угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим, що не залежить від волі потерпілого, є неможливість укладення такої угоди у провадженнях щодо деяких тяжких і особливо тяжких злочинів, оскільки ч. 3 ст. 469 КПК чітко вказує, що угода про примирення може бути укладена виключно у провадженні щодо кримінальних проступків, нетяжких злочинів та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення.

2. Комунікативна рівність як ключова цінність «образу потерпілого» в кримінальному провадженні

Саме процесуальна комунікація виступає категорією, що в межах кожної окремої правової ситуації – кримінального провадження – засвідчує та інтегрує поняття правових цінностей у галузевій (кримінально-процесуальній) нормі. І саме кризь призму реалізації суверенного права громадянина – права на процесуальну комунікацію потерпілого як суб'єкта в праві – можливим є глибше розуміння категорії «кримінальна процесуальна активність» та простеження рівня комунікативного балансу «цінність – антицінність» у кримінально-процесуальному праві, де жертва кримінального правопорушення і правопорушник, по суті, протистоять один одному, а точніше потерпілий виступає проти правопорушення, яким йому було завдано шкоди. Причому як щодо підозрюваного чи обвинуваченого, так і щодо потерпілого, процесуальний статус яких має кристалізувати ціннісні правові уявлення про справедливість, порядок, рівність, верховенство права, має бути

забезпечена рівноправна участь у комунікативному правовому дискурсі.

Аксіологізація процесів комунікації в кримінальному провадженні, зокрема кримінальної процесуальної комунікації потерпілого, покликана творити комунікативне бачення цінностей у межах конкретної правової реальності та взаємовідношення потерпілого в кримінальному процесі (як носія цінностей) із цією правовою реальністю або ж, іншими словами, творити «образ потерпілого» в кримінальному процесуальному праві, а ціннісні установки – невід’ємний складник такого образу.

Досліджуючи цінності як смислоутворюючу основу буття людини, що спрямовує і мотивує її життя, діяльність, конкретні вчинки, слід зазначити, що «правові цінності мають, насамперед, антропологічний зміст, наповнюються тими смислами, які в них закладає людина» [8, с. 99].

Для антропологічного праворозуміння (грец. ανθρωπος – людина, λογος – наука) право – це «система формально-обов’язкових загальних правил поведінки людей, які встановлені чи санкціоновані державою, виражають волю домінуючої частини соціально неоднорідного суспільства, спрямовані на регулювання соціальних відносин відповідно до цієї волі і загальносоціальних потреб та забезпечуються державою» [9].

Говорячи про нормативний вимір існування правових цінностей з урахуванням «людського виміру», підкреслимо, що «нормативність може існувати у вигляді безпосередньо норми і тоді вона сприймається як міжперсональний комунікативний акт, що містить у собі припис, передбачає активну чи пасивну поведінку свого адресата та має чітко виражений імперативний чи диспозитивний характер» [10, с. 118].

Очевидно, що комунікативність природно закладена у самій кримінально-процесуальній нормі, а власне кримінальне процесуальне право як регулятор відносин у суспільстві має ціннісний характер.

Нескладно помітити, що розуміння нормативності в ситуативному контексті, по суті, знімає антиномію між нормою та цінністю, оскільки вони починають діяти в одній площині, в одному ракурсі: норма виступає як засіб стратегічної комунікації, а цінність – як інструмент комунікативної дії [10, с. 122].

Вивчення кримінального процесуального права як засобу комунікації є кроком до сучасного раціонального нормотворення правовідносин, а кримінальна процесуальна норма виступає кінцевим етапом становлення цінності у суспільній свідомості. В основі кожної кримінальної процесуальної норми лежить закладена норма творцем певна цінність, що має гарантуватися та захищатися. В основі кримінальних процесуальних норм, що визначають право потерпілого на процесуальну комунікацію, закладено також основоположні цінності, що наповнюють його процесуальний статус глибинним змістом. І чи не основна з таких цінностей, на нашу думку, – комунікативна рівність.

Слід погодитися з тим, що ефективність комунікації у праві, у тому числі кримінальному процесуальному праві, визначається «рівнем реалізації нормативних принципів комунікації – справедливості, рівних прав і адекватного обов'язку у створенні симетричних взаємин та формальної толерантності, що передбачають гарантії забезпечення основних прав людини й громадянина» [5, с. 17].

На нашу думку, комунікативна рівність як нормативна галузева (кримінально-процесуальна) цінність проявляється та може бути досліджена, зокрема, крізь призму еволюції «образу потерпілого» в кримінальному процесуальному праві, будучи одним із його ціннісних складників.

Творення такого образу – поліпроблемне питання, розвідка якого в контексті правового людинорозуміння призводить до розуміння необхідності:

- синтезувати ціннісний досвід в аспекті правозахисної комунікації потерпілого в кримінальному провадженні;
- існування комунікативного балансу «праводекларування – правозабезпечення»;
- існування комунікативного балансу «публічне – приватне»;
- дослідження основ комунікативної кримінально-процесуальної активності потерпілого в кримінальному провадженні;
- дослідження права потерпілого на процесуальну комунікацію в кримінальному провадженні як фундаментального права, забезпечення якого означає захист прав та законних інтересів потерпілого в процесі;

– наскрізного мобільного тлумачення галузевих (кримінально-процесуальних) норм, що закріплюють процесуальний статус потерпілого в кримінальному провадженні.

Підсумовуючи вищевикладене, слід констатувати, що саме дослідження сучасного «образу потерпілого» в кримінальному процесуальному праві наводить на думку щодо необхідності вказати на комунікативну рівність як на конститутивну цінність, що має бути забезпечена нормотворцем.

Так, одним із завдань кримінального провадження є «охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження» (ст. 2 КПК). Із метою охорони прав, свобод та законних інтересів потерпілого в кримінальному провадженні комунікативна рівність має означати забезпечену кримінальним процесуальним законом можливість потерпілого, його представника комунікувати в процесі на рівних правах зі стороною захисту. Лише в такому разі вона буде усвідомлена у соціумі як цінність, а комунікативний баланс «право-декларування – правозабезпечення» дасть змогу потерпілому ефективно реалізувати свої права, передбачені КПК України, та захистити свої інтереси. Разом із тим це сприятиме також піднесенню на новий ціннісний рівень самої кримінально-процесуальної норми.

Важливо, щоб «образ потерпілого» в кримінальному провадженні укорінився в нашому суспільстві не як образ «подвійної» жертви – жертви кримінального правопорушення та жертви різного роду прогалин/колізій, юридико-технічних помилок кримінального процесуального закону, а навпаки, щоб цей образ природно асоціювався виключно із ціннісними установками справедливості, рівності, правосуддя та правопорядку. Саме це ми й маємо на увазі, коли говоримо про еволюцію «образу потерпілого» в кримінальному процесуальному праві, до якої закономірно має призвести еволюція самого кримінального процесуального закону. Із цією метою й слід розвивати досліджувану проблематику.

Зрозуміло, що «образ потерпілого» в кримінальному процесуальному праві не повинен йти в розріз з інтересами права як окремого феномену, як окремої цінності. А цінність галузевого (кримінально-процесуального) права слід визначати, в певному розумінні, відштовхуючись від кримінально-

процесуальної активності учасників кримінального провадження, у тому числі кримінально-процесуальної активності потерпілого, а саме ступінь забезпечення вираження кримінально-процесуальної активності учасників кримінального провадження є мірилом цінності позитивного права, адже саме позитивне право як важливий елемент суспільства в умовах цивілізації є нормативно-ціннісним регулятором.

Рівність поряд зі свободою розглядається в історії філософської думки та юриспруденції як найважливіший компонент прав індивіда, ознака правової соціальної держави. Комунікативну рівність, уважаємо, слід досліджувати як окрему цінність кримінального процесуального права, а потерпілого в кримінальному провадженні – як активного носія та реалізатора такої цінності, адже кримінально-процесуальна активність потерпілого – це вольова поведінка потерпілого, який, перебуваючи в рамках аксіосфери права, робить свідомо свій вибір. Таким чином, можливо простежити шлях від ідеального сприйняття цінності до реалізації цінності, що стає благом.

Слід орієнтуватися в даному разі на ціннісне правове регулювання. Нормативне регулювання можна зрозуміти як регулювання «ззовні» шляхом установаження загальнообов'язкових шляхів та засобів досягнення правового порядку, а ціннісне регулювання – це регулювання міжсуб'єктне, «зсередини», що відображає саму суть антропологізації правового розвитку. Тобто це внутрішній інтелектуальний свідомий аспект сприйняття права.

Тому підтримуємо ціннісну концепцію М.М. Алексеєва [11, с. 70–71], відповідно до якої визнання цінності – переважно юридичний акт, суть якого полягає у перенесенні правових явищ до моральної сфери; право тоді є ефективним та реальним, коли воно несе в собі визнані цінності, тобто цінності, які діють не на рівні зовнішнього нав'язування, а стають внутрішнім моральним імперативом кожної окремої людини.

Отже, *комунікативна рівність* у контексті проблематики визначення поняття права потерпілого на процесуальну комунікацію – нормативна галузева (кримінально-процесуальна) цінність, характерна для позитивного права, що у кримінальному провадженні наповнює ціннісним змістом поняття «право потерпілого на процесуальну комунікацію».

Без визнання комунікативної рівності як цінності не вбачається можливою еволюція «образу потерпілого» в кримінальному процесуальному праві як цілісного образу, сформованого нормотворцем та правозастосовувачем і утвердженого соціумом. А як підкреслював Ю.М. Оборотов, ціннісно-нормативна система права завжди розрахована на її визнання народом, тобто легітимацію, що забезпечує її дієвість та ефективність [12, с. 57].

Тут додамо, що комунікативна парадигма в кримінально-процесуальному праві дає змогу справедливо вказати на переваги застосування динамічного підходу до тлумачення кримінально-процесуальної норми (не заперечуючи забезпечення стабільності правового регулювання в результаті застосування статичного підходу). «Адже на відміну від закону, текст якого є застиглим, здатним відставати від суспільного життя, право є явищем динамічним. Приведення права у відповідність зі зміненими суспільними умовами і потребами людей можливе двома шляхами – прийняттям нового закону, що з огляду на особливості законодавчого процесу та інші чинники далеко не завжди можна зробити вчасно, та шляхом тлумачення, пристосовуючи незмінний текст закону чи окремих його положень до нових умов та відносин, що змінилися» [13, с. 112–121]. Це й досягається за допомогою динамічного підходу до тлумачення кримінально-процесуальних норм, який, уважаємо, може бути провідним у сучасних реаліях.

Саме тому, на наше переконання, стрижневим принципом правозастосовного тлумачення кримінально-процесуальної норми є принцип *діалогічної комунікації*, де діалог слід розуміти як динамічний і конструктивний спосіб мислення, пізнання, роз'яснення та тлумачення, що веде від аналізу прогалин, колізій, юридико-технічних помилок галузевої (кримінально-процесуальної) правової норми до ефективного правотворення та правозастосування і розвивається по спіралі.

3. Щодо правозастосовного тлумачення окремих кримінально-процесуальних норм, що регулюють право потерпілого на процесуальну комунікацію у кримінальному провадженні

Особливого значення вміння використовувати способи тлумачення норм права набувають під час реформаційних

процесів, які відбуваються в державі, прийняття нових законодавчих актів, паралельного існування нового та «застарілого» законодавства, яке не приведене у відповідність до сучасних потреб правозастосовної практики [14].

У юридичній літературі виділяється ціла низка способів тлумачення норм права (семантичний, логічний, функціональний, систематичний, історичний та телеологічний, юридикоджерелознавчий, еволютивний, термінологічний, аналітичний, синтетичний, етичний, соціологічний), проте припускаємо за доцільне виділити та приділити увагу основним, що мають ключове значення, – лексико-граматичному та спеціально-юридичному способам тлумачення галузевих (кримінально-процесуальних) норм, що регулюють право потерпілого на процесуальну комунікацію у кримінальному провадженні.

Лексико-граматичне тлумачення норм права – це спосіб з'ясування смислових параметрів норми права за допомогою встановлення лексичного і граматичного значення мовних одиниць та їх внутрішньотекстових зв'язків, який умовно можна поділити на етапи: лексико-морфологічний (установлюється значення лексичних одиниць норми права – окремих слів, термінів, виявляється їх понятійне значення) та синтаксичний (здійснюється вивчення словосполучень і речень, що формують текст норми права у цілому) [15, с. 19].

Спеціально-юридичний спосіб тлумачення за С.С. Алексєєвим – це «дослідження техніко-юридичних засобів і способів викладу волі законодавця, засноване на спеціальних знаннях юридичної науки і перш за все юридичної техніки» [16, с. 179].

Досліджуючи питання правозастосовного тлумачення окремих кримінально-процесуальних норм, що регулюють право потерпілого на процесуальну комунікацію у кримінальному провадженні, підкреслимо, що значення та необхідність такого тлумачення продиктовані, зокрема наявністю:

– Прогалин у галузевому (кримінально-процесуальному) законодавстві.

Виникати прогалини можуть із різних причин. Так, прорахунки законодавця під час ухвалення нормативно-правових актів ведуть до початкових (первісних) прогалин у кримінально-процесуальному законі. Еволюційні зміни у самих суспільних відносинах, які неможливо було передбачити під час

ухвалення нормативно-правового акта, стають причиною подальших (наступних) прогалин у кримінально-процесуальному законі. А свідоме замовчування законодавця, що розраховує (або й зовсім не розраховує) прийняти відповідні норми найближчим часом, має наслідком навмисні прогалини.

Щодо початкових прогалин (які можуть і мають бути враховані законодавцем якнайшвидше після ухвалення нормативно-правового акта), то, наприклад, до таких слід віднести непередбачення законодавцем у кримінально-процесуальному законі випадків обов'язкової участі представника потерпілого у кримінальному провадженні. Відсутність галузевої норми, якою, виходячи із засад кримінального провадження, мають бути врегульовані відповідні кримінально-процесуальні відносини, у даному разі є прогалиною кримінально-процесуального закону, що може бути усунена виключно шляхом правотворчості. На нашу думку, слід констатувати відсутність у даному разі не окремої норми чи її частини, а відсутність певної сукупності галузевих (кримінально-процесуальних) норм (подекуди частин відповідних норм), тобто йдеться про повну непереборну прогалину кримінально-процесуального закону.

Водночас слід зазначити, що окремі з початкових (первісних) прогалин є переборними та можуть бути вирішені шляхом правозастосування, однак, уважаємо, у зв'язку із цим постає питання єдності судової практики. Так, у силу прогалини (а також очевидної колізії) кримінально-процесуальної норми донедавна неоднозначно вирішувалося питання щодо оскарження потерпілим недотримання розумних строків під час досудового розслідування: ст. 308 КПК вказувала, що скарга подається прокурору вищого рівня, а ч. 1 ст. 303 КПК вказувала на нездійснення процесуальних дій, які слідчий, прокурор зобов'язані вчинити у визначені КПК строки, що є підставою оскарження такої бездіяльності слідчому судді. Щодо судової практики, то у своїх рішеннях слідчі судді переважно вказували, що «прокурор вищого рівня, який зобов'язаний розглядати скарги на недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування, не є процесуальним суб'єктом, бездіяльність якого підлягає оскарженню в порядку, передбаченому ст. 303 КПК України» [17]. Проте в іншому разі в аналогічній ухвалі слідчий суддя дійшов висновку, що «відповідно до статті 114 КПК України,

для забезпечення виконання сторонами кримінального провадження вимог розумного строку слідчий суддя має право встановлювати процесуальні строки у межах граничного строку, передбаченого КПК України, з урахуванням обставин, установлених під час відповідного кримінального провадження» [18]. Це й є прикладом подолання часткової переборної прогалини шляхом правозастосовного тлумачення кримінально-процесуальної норми.

Із внесенням змін до ст. 303 КПК Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування» від 16.11.17 [19] відповідно до п. 9-1 ч. 1 ст. 303 КПК, рішення прокурора про відмову в задоволенні скарги на недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування підлягає оскарженню, зокрема потерпілим, його представником, законним представником. Водночас якщо прокурор не відмовив у задоволенні скарги на недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування, проте його вказівки щодо строків вчинення певних процесуальних дій або прийняття процесуальних рішень не вплинули з тих чи інших підстав на ефективність (тривалість) досудового розслідування, яким є за таких умов механізм реалізації права на оскарження недотримання розумних строків під час досудового розслідування? Тобто знову часткова прогалина (подальша). Адже за таких умов підстава для звернення до слідчого судді відповідно до п. 9-1 ч. 1 ст. 303 КПК відсутня.

Щодо подальших прогалин, то, наприклад, Постанова Пленуму ВССУ від 11. 12. 2015 щодо необхідності надання судом можливості сторонам кримінального провадження уточнення укладеної угоди тлумачить таку необхідність, що не передбачена чинним КПК України.

Щодо навмисних прогалин, то влучним прикладом тут може бути ч. 3 ст. 127 КПК: шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом. Причому підкреслимо, що «випадки» та «порядок», на які вказує законодавець, навмисно ним не визначені, а відповідний закон до цього часу не прийнято. Адже

«якщо держава бере на себе зобов'язання з відшкодування, а реально здійснити його не зможе, то це може створити ситуацію суспільного невдоволення, коли сотні тисяч потерпілих не одержать відшкодування від держави навіть після прийняття судами відповідних рішень на їхню користь» [20].

- Колізій (кримінально-процесуальному) в галузевому законодавстві.

Необхідність тлумачення виникає у разі розбіжності або суперечності між нормами права, які регулюють одне й те ж питання, що викликає їх колізійність. Наприклад, тлумачення норм, передбачених ч. 2 ст. 24 КПК та ст. 394 КПК, здійснене ВС України (Постанова ВС України від 03.03.2016 [21]), вказує виключно на конкуренцію відповідних норм, а не на їх колізійність. Погоджуємося, що саме принципи кримінального процесу «...є гарантією додержання прав і законних інтересів особи під час провадження у кримінальній справі; є юридичною базою для тлумачення конкретних кримінально-процесуальних норм, а також для вирішення всіх суперечностей, які виникають у ході кримінально-процесуальної діяльності» [22, с. 29]. А от досліджуючи положення ч. 4 ст. 26 КПК (відмова потерпілого, а у випадках, передбачених КПК, його представника, від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення) та п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК (кримінальне провадження закривається, якщо потерпілий, а у випадках, передбачених КПК, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, крім кримінального провадження щодо злочину, пов'язаного з домашнім насильством), доходимо висновку, що тут очевидна колізія в законі, закладена внесенням змін до п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06.12.2017 [23]. Доходимо аналогічних висновків, аналізуючи положення ст. ст. 55, 58 та ч. 6 ст. 340 КПК (щодо наслідків неприбуття потерпілого/представника потерпілого в судове засідання).

- Оцінних понять у галузевому (кримінально-процесуальному) законодавстві.

Слід зауважити, що поряд із формально визначеними поняттями законодавцем застосовуються доволі часто й оціночні поняття – «закріплені в нормі кримінально-процесуального права поняття, зміст яких не містить чітко визначеної, завершеної системи ознак, що зумовлює здійснення його конкретизації в кожному окремому індивідуально визначеному випадку за розсудом правозастосовувача» [24], а отже, потребує правозастосовного тлумачення.

Розглядаючи лексичні особливості оцінних понять у кримінальному процесі, у юридичній літературі справедливо відзначається, що переважну більшість із них сформульовано через словосполучення або багатослівні лексичні конструкції.

Із метою забезпечення єдності підходів до застосування кримінально-процесуальних норм з оцінними поняттями законодавець може нормативно закріпити окремі їхні ознаки або навести певний перелік явищ (предметів), які входять до обсягу цього поняття, надавши цим самим орієнтир для правозастосування [24]. Переліки в нормативно-правовому акті за обсягом повноти прийнято поділяти на два види: вичерпні (повні), які не припускають розширювального тлумачення, та невичерпні (приблизні, неповні), які передбачають можливість доповнення явищ, об'єктів, ознак, що наведені в переліку [25, с. 68].

Наприклад, до оцінних понять слід віднести вказівку законодавця на «існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит у суді або вплинути на повноту чи достовірність показань» як на підставу для допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування у судовому засіданні слідчим суддею (ч. 1 ст. 225 КПК). Також у п. 3 ч. 6 ст. 194 КПК законодавець указує, що в інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, суд може застосувати до особи, яка підозрюється у вчиненні такого кримінального правопорушення, обмежувальний захід, що полягає у забороні «наближатися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин». Метою застосування запобіжного заходу є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробі «незаконно впливати на потерпілого» (п. 3 ч. 1 ст. 177 КПК). Щодо проведення

дистанційного досудового розслідування та судового провадження, то законодавець указує на наявність «інших підстав, визначених слідчим, прокурором, слідчим суддею *достатніми*» (п. 5 ч. 1 ст. 232 КПК), неможливість «безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров'я або з *інших поважних причин*» (п. 1 ч. 1 ст. 232 КПК), необхідність «у *найкоротший строк* організувати виконання зазначеного дорученого» (ч. 6 ст. 232 КПК), «опитування особи, яка через знаходження у віддаленому від місця проведення досудового розслідування місці, хворобу, зайнятість або з *інших причин* не може без *зайвих труднощів* вчасно прибути до слідчого, прокурора» (ч. 11 ст. 232 КПК), неможливість «безпосередньої участі учасника кримінального провадження у судовому провадженні за станом здоров'я або з *інших поважних причин*» (п. 1 ч. 1 ст. 336 КПК), наявність «інших підстав, визначених судом *достатніми*» (п. 5 ч. 1 ст. 336 КПК). Ч. 6 ст. 340 КПК указує на наслідки повторного неприбуття у судові засідання потерпілого «без *поважних причин*». Згідно з ч. 6 ст. 474 КПК, суд з'ясовує добровільність укладення угоди сторонами та перевіряє, чи не є вона «наслідком застосування насильства, примусу, погрозу або наслідком обіцянок чи *дії будь-яких інших обставин*».

Слід указати, що таке оціночне поняття, як очевидність та достатність підстав вважати, що заява про залучення до провадження як потерпілого подана особою, якій не завдано моральної, фізичної, майнової шкоди, визначається в кожному конкретному кримінальному провадженні на основі внутрішнього переконання слідчого, прокурора, які виносять умотивовану постанову про відмову у визнанні потерпілим.

З'ясовувати зміст кожного конкретного оцінного поняття слід залежно від контексту галузевої норми, в якій воно вжите:

– Проблематики, пов'язаної з юридико-технічними помилками в галузевому (кримінально-процесуальному) законодавстві.

Наприклад, указівка законодавця у ч. 1 ст. 55 КПК на те, що «потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної *або* майнової шкоди...» дещо логічно не узгоджується з іншими положеннями кримінально-процесуального закону, оскільки може йтися як про моральну, так і про майнову шкоду, завдану одним і тим же кримінальним правопорушенням одному й тому ж потерпілому, а цивільний позов подається про відшкодування моральної та майнової шкоди, якщо така була

завдана. Тому доречніше в даному разі вказати у ч. 1 ст. 55 КПК «*та/або*».

У ч. 6 ст. 206 КПК законодавець указує: «Якщо під час будь-якого судового засідання особа заявляє про застосування до неї насильства ... слідчий суддя зобов'язаний зафіксувати таку заяву...». Очевидним є те, що в даному разі законодавець є непослідовним, оскільки визначення поняття слідчого судді є у ст. 3 Закону, й є зрозумілим, що він здійснює свої повноваження виключно під час стадії досудового розслідування. Разом із тим указівка на «будь-яке судове засідання» означає, що таким засіданням може бути і судове засідання під час судового розгляду або апеляційного перегляду судового рішення. Тому, відповідно, й обов'язок фіксування заяви, що надійшла у судовому засіданні, слід закріпити не лише за слідчим суддею, а й за суддею, тим більше що у ст. 206 КПК йдеться про загальні обов'язки судді щодо захисту прав людини.

- Проблематики ступеня правової регламентованості композиційної побудови кримінально-процесуальної норми.

Варто підтримати думку А.А. Ушакова про необхідність дослідження правового тексту як форми літератури, як літературного твору, що припускає використання під час організації і структурування юридичного тексту поняття «композиція» [26, с. 70]. Загалом поділяючи думку щодо поділу системи норм кримінально-процесуального права на типові та нетипові [27, с. 220], зазначимо, що у теорії права розрізняють такі нетипові норми права: загально-закріпні норми, або норми-начала, установчі норми, або норми-принципи, прогностичні норми, або норми-цілі, декларативні норми, або норми-оголошення, дефінітивні норми, або норми-дефініції (визначення), а також оперативні норми, або норми-інструменти, колізійні норми, або норми-арбітри [28, с. 282].

Оскільки структура кримінально-процесуальної норми не завжди очевидна, приведемо приклад, що свідчить про вагомість тісного взаємозв'язку правозастосовного тлумачення окремих кримінально-процесуальних норм, що регулюють право потерпілого на процесуальну комунікацію, та ступеня правової регламентованості композиційної побудови кримінально-процесуальної норми. Так, аналізуючи положення ст. 472 КПК щодо змісту угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні (що може бути ініційована й укладена між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим), доходимо

висновку, що їй притаманна деяка фрагментарність, на яку вплинуло внесення змін до ст. 469 КПК відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення механізмів забезпечення завдань кримінального провадження» від 16.03.2017 [29], так, що нині у разі надання потерпілим чи потерпілими письмової згоди на укладення угоди остання може бути укладена і в провадженнях, у яких приймає участь потерпілий чи потерпілі; однак вносячи зміни до ст. 469 КПК, законодавець не передбачив, що положення ст. 472 КПК, які визначають зміст угоди про визнання винуватості, не вказують на важливі й необхідні питання, що потребують вирішення під час укладення угоди, наприклад розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування. Виходить, що правозастосувач має сам приймати рішення щодо інтерпретації та імплементації положень ст. 471 КПК, де йдеться про зміст угоди про примирення, до ст. 472 КПК, де йдеться про зміст угоди про визнання винуватості. Отже, композиція галузевої норми, що регулює кримінально-процесуальні відносини, її внутрішня побудова у даному разі характеризується нетиповою структурою. А саме йдеться про нетипову спеціалізовану галузеву норму, представлену не повністю визначеною диспозицією як центральним елементом; тобто внесення змін до ч. 4 ст. 469 КПК призвело до подальшої прогалини в кримінально-процесуальному законі, на що й указує не повністю визначена диспозиція ст. 472 КПК.

З урахуванням санкції кримінально-процесуальної норми, що міститься у ч. 7 ст. 474 КПК, а також того, що повторне звернення з угодою в одному кримінальному провадженні не допускається (ч. 8 ст. 474 КПК), а також ч. 4 ст. 394 КПК, не повністю визначена диспозиція (правові наслідки якої недооцінив законодавець) у даному разі може призвести, на нашу думку, до:

– ухвалення вироку на підставі угоди про визнання винуватості з порушенням прав і законних інтересів потерпілого (потерпілих) у кримінальному провадженні та проблеми оскарження потерпілим, його представником цього вироку – у разі неякісного правозастосовного (судового) тлумачення;

– відмови у затвердженні угоди про визнання винуватості та неможливості повторного звернення з угодою у цьому кримінальному провадженні – у разі якісного правозастосовного (судового) тлумачення.

Тому, вважаємо, слід указати на необхідність внесення відповідних змін до положень кримінально-процесуального закону з метою подолання вищевказаної фрагментарності й невизначеності. В іншому разі права та законні інтереси потерпілого можуть бути грубо порушені;

- наявності проблематики, пов'язаної зі зверненням до лінгвістичних структурних елементів кримінально-процесуальної норми.

Уважаємо, що загальних поглядів (що часто зустрічаються в юридичній літературі) про необхідність писати закони зрозуміло, чітко, стисло й грамотно недостатньо, обов'язковим є використання спеціальних правил та принципів тлумачення тексту, без чого якість тлумачення та чистота мови кримінально-процесуального закону зокрема страждатимуть. У цьому й є цінність лексико-граматичного тлумачення кримінально-процесуальної норми.

Адже, наприклад, окремі словосполучення як синтаксичні конструкції з двох чи більше слів на основі підрядного граматичного зв'язку – це не що інше, як «будівельний матеріал» мови кримінально-процесуального закону. «Як правило, саме словосполученнями оформляються найменування глав, розділів і статей законодавчих актів. Тому важливо дотримуватися правил утворення словосполучень для ефективності тлумачення та реалізації того чи іншого припису норм кримінально-процесуального права» [30, с. 159]. Прикладом може бути глава 9 КПК України «Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні, цивільний позов». Зауважимо:

- прості синтаксично вільні словосполучення «відшкодування шкоди» та «відшкодувати шкоду» законодавець використовує відповідно у п. 17 ч. 3 ст. 42 КПК та у ч. 1 ст. 127 КПК;

- складне синтаксично вільне словосполучення «відшкодування (компенсація) шкоди» законодавець використовує у ст. ст. 127, 130 КПК;

- складне синтаксично вільне словосполучення «відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди» законодавець використовує у п. 10 ч. 1 ст. 56 КПК (тобто словосполучення «відшкодування шкоди» поширюється окремим словосполученням);

- складне синтаксично невідільне словосполучення «перелік дій, не пов'язаних із відшкодуванням шкоди» законодавець використовує у ч. 1 ст. 471 КПК.

Слід звернути увагу на те, що аналіз положень КПК, що досліджуються у розрізі понять «відшкодування»/«компенсація» шкоди та тлумачення спеціального юридичного терміна-словосполучення «відшкодування шкоди», утвореного за допомогою двох лексичних одиниць – дієслова й іменника, вказує на тавтологію – змістовне дублювання (повторення) тих самих або однокореневих слів, що є порушенням чистоти мови кримінально-процесуального закону. У даному разі це є аргументом на користь використання терміна-словосполучення «компенсація шкоди» у кримінальному провадженні.

Отже, на нашу думку, визначити поняття *правозастосовного тлумачення галузевої (кримінально-процесуальної) правової норми* можливо як особливий самостійний вид офіційного та неофіційного тлумачення, актуальна потреба в якому існує до початку, під час та після застосування кримінально-процесуальної норми та покликаний у динаміці забезпечувати її інтерпретаційну еволюцію задля ефективної правореалізації.

Висновки

Право потерпілого на процесуальну комунікацію в кримінальному провадженні слід визначити як забезпечену та чітко регламентовану процесуальними нормами можливість потерпілого, його представника, законного представника на отримання інформації про кримінальне провадження, обмін інформацією про стан кримінального провадження та вплив на кримінальне провадження на всіх стадіях кримінального процесу з метою захисту своїх прав та законних інтересів.

Комунікативна рівність у контексті проблематики визначення поняття права потерпілого на процесуальну комунікацію – нормативна галузева (кримінально-процесуальна) цінність, характерна для позитивного права, що у кримінальному провадженні наповнює ціннісним змістом поняття «право потерпілого на процесуальну комунікацію». Із метою охорони прав, свобод та законних інтересів потерпілого в кримінальному провадженні комунікативна рівність має означати забезпечену кримінальним процесуальним законом можливість потерпілого, його представника комунікувати в процесі на рівних правах зі стороною захисту. Лише в такому разі вона буде усвідомлена у соціумі як цінність, а комунікативний баланс «праводекларування – правозабезпечення» дасть змогу потерпілому ефективно

реалізувати свої права, передбачені КПК України, та захистити свої інтереси.

Без визнання комунікативної рівності як цінності не вбачається можливою еволюція «образу потерпілого» в кримінальному процесуальному праві як цілісного образу, сформованого нормотворцем та правозастосовувачем і утвердженого соціумом.

Досліджуючи питання правозастосовного тлумачення окремих кримінально-процесуальних норм, що регулюють право потерпілого на процесуальну комунікацію у кримінальному провадженні, доходимо висновку, що визначити поняття правозастосовного тлумачення галузевої (кримінально-процесуальної) правової норми можливо як особливий самостійний вид офіційного та неофіційного тлумачення, актуальна потреба в якому існує до початку, під час та після застосування кримінально-процесуальної норми, та покликаний у динаміці забезпечувати її інтерпретаційну еволюцію задля ефективної правореалізації.

Список використаних джерел:

1. Токарська А.С. Комунікативна природа права і правової комунікації. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2011. № 1. С. 32–39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2011_1_5.
2. Поляков А.В. Комунікативний підхід у загальній теорії права. *Проблеми філософії права*. 2006–2007. Т. 4–5. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/13444/06-Polyakov.pdf?sequence=1>.
3. Мудрак І.В. Комунікативний процес у судових дебатах у кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Одеса, 2011. 20 с.
4. Гловюк І.В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. : монографія. Одеса : Юрид. літ., 2015. 712 с.
5. Токарська А.С. Правова комунікація в контексті пост класичного право розуміння : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.12 – філософія права. Київ, 2008. С. 12–18.
6. Тітко І.А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 – кримінальний процес та

криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Харків. 2016. 460 с. URL: <http://ua.z-pdf.ru/7yuridicheskoe/676507-20-na-pravah-rukopisu-titko-ivan-andriyovich-udk-34313-normativne-zabezpechennya-praktika-realizacii-privatnogo-interesu-k.php>.

7. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / за ред. С.В. Ківалова та С.І. Кравченко. Одеса : Фенікс, 2020. 924 с.

8. Гришук О.В. Людська гідність у праві: філософські проблеми : монографія. Київ : Атіка, 2007. 432 с.

9. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права і держави. Львів : Край. 2007. 224 с. URL: https://sites.google.com/site/faetopz/yurydychna-osvita/teoriya_D_i_P/2.

10. Горобець К.В. Аксіосфера права та її компоненти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 – філософія права. Одеса, 2012. 324 с.

11. Алексеев М.М. Основы философии права. Санкт-Петербург : Лань, 1999. 256 с.

12. Оборотов Ю.М. Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс : учебник / под ред. Ю.Н. Оборотова. Одесса : Феникс, 2011. 436 с.

13. Гончаров В.В. Динамічне тлумачення юридичних норм. Львів : Сполом, 2013. 249 с.

14. Капліна О.В. Роль тлумачення норм кримінального процесуального права в забезпеченні законності правозастосовної діяльності. URL: <http://dspace.nulau.edu.ua/handle/123456789/9659>.

15. Капліна О.В. Правозастосовне тлумачення судом норм кримінально-процесуального права : автореф. дис. ... докт. юрид наук. Харків, 2009. С. 19.

16. Алексеев С.С. Проблемы теории права : курс лекций : в 2-х т. Свердловск, 1973. Т. 2. С. 179.

17. Ухвала Апеляційного суду м. Києва від 13.07.2015. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/>.

18. Ухвала слідчого судді Жовтневого районного суду м. Харкова від 14.03.2014. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/>.

19. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування : Закон України від 16.11.17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2213-19#Text>.

20. Висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України на проєкт закону України «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди фізичним особам, які потерпіли від злочину» від 27.10.2010. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=7303&skl=7.

21. Постанова ВС України від 03.03.2016. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS160249.html.

22. Маляренко В.Т. Конституційні засади кримінального судочинства. Київ, 1999. С. 29.

23. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України від 06.12.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text>.

24. Тітко І.А. Оцінні поняття у кримінально-процесуальному праві України : монографія. Харків : Право, 2010. 216 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFIJ_2011/Titko_2010.pdf.

25. Пиголкин А.С. Подготовка проектов нормативных актов (Организация и методика). Москва : Юрид. лит., 1968. 168 с.

26. Ушаков А.А. Очерки советской законодательной стилистики. Пермь, 1967. 185 с.

27. Гемай С.О. Питання окремих видів нетипових норм кримінально-процесуального права. *Право і суспільство*. 2011. С. 219–222.

28. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків, 2006. С. 282–285.

29. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення механізмів забезпечення завдань кримінального провадження : Закон України від 16.03.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1950-19#Text>.

30. Капліна О.В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права : монографія. Харків : Право, 2008. С. 159.